

källor, vilket i sig är positivt, men i en rekonstruerande behandling av ett ämne, såsom när författaren återger Konstantins liv och gärning, vore det önskvärt att andra än klart vinklade källor använts. Författaren är naturligtvis inte omedveten om källornas tendenser; han gör till exempel klart vikten av att inte läsa *Konstantins liv* med okritiska ögon, och gör själv vissa kritiska påpekanden, såsom att kejsaren antagligen inte var så intresserad av att fördjupa sig i teologiska frågor som Eusebios vill göra gällande. Dock finns det andra aspekter av framställningen som gärna hade fått granskas mer kritiskt: Stämmer det till exempel att Konstantin införde förbud mot att utöva ”hednisk” religion och lät riva hednatempel, eller går Eusebios här längre än vad kejsaren själv var villig att göra? Kejsarens högsta prioritet verkar ju trots allt ha varit enhet och religiös tolerans.

Förutom *Konstantins liv* översätts ytterligare tre texter, nämligen ett tal av Konstantin med titeln ”Till den heliga skaran”, det lovtal Eusebios höll till Konstantin då denne varit regent i trettio år samt ytterligare ett tal som hölls vid invigningen av Heliga gravens kyrka i Jerusalem. Att inkludera dessa texter framstår som relevant, då de är klart relaterade till det huvudsakliga översättningsobjektet, framför allt ”Till den heliga skaran”, som i vissa manuskript inkluderats som en femte bok i *Konstantins liv*. Det är synd att dessa texter endast får en mycket kort introduktion och inte, som huvudverket, kontextualiseras och förklaras i inledningen. I synnerhet är ”Till den heliga skaran” en mycket intressant text som förtjänar en mer fördjupad behandling. I detta långa tal är stora delar polemiska, men Konstantin presenterar också sin förståelse av Guds skapelseordning, frälsningen och en rad andra ämnen. Här skulle man som läsare vilja veta mer om vad syftet med det här talet kan ha varit, och jag hade gärna sett en diskussion om vilka källor som Konstantin bygger på, liksom hur han använder dem. Vi återkommer också till frågan om vad som går att härleda till Konstantin själv. Eusebios skriver specifikt i *Konstantins*

liv att kejsaren skrev sina tal på egen hand, utan att ta hjälp av talskrivare, och åter hade en kritisk vetenskaplig diskussion utifrån tidigare forskning varit av intresse.

Det är glädjande att dessa texter, som är av så stort kyrkohistoriskt värde, fått sin första översättning – och en mycket väl genomförd sådan – till svenska. Detta är en bok som lär bli väl mottagen av många patristiskt intresserade läsare i Norden.

Katarina Pålsson
TD, Lund

DOI: 10.51619/stk.v100i3.26541

Klaus Fitschen, Nicole Grochowina & Oliver Schuegraf (red.). *Lutheran Identity: Cultural Imprint and Reformation Heritage*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus. 2023. 171 s.

Den här antologin har getts ut av den historiska kommissionen inom det Lutherska världsförbundets (LVF) tyska nationalkommitté. Upprinnelsen till boken var en digital konferens i februari 2022 kring temat luthersk identitet. Studieprocessen om luthersk identitet initierades vid LVF:s tolfte generalmöte i Windhoek 2017.

Boken ger en fin inblick i en pågående studieprocess. Bredden av perspektiv är stor och den speglar den lutherska identitetens kulturella mångfald i dagens globaliserade värld. Innehållsligt är det nog det allmänna prästadömet som sticker ut som en förbindande länk mellan flera olika perspektiv. Det lyfts fram som anledning till att homogenitet är omöjlig, som förutsättning för allas delaktighet i Guds mission, som befrielse från generaliserande dogmatism, som identitetsskapande för hela LVF, men inte minst som källa till konflikt och att det därför tidigt underordnades en mer hierarkisk ekklesiologi.

LVF:s generalsekreterare Anne Burghardt betonar i förordet att identitet inte bör förstås som gränsdragning och att den behöver vara mångfacetterad i en världsvid kyrka. I utgivarnas inledning spelar däremot den

nödvändiga globala karaktären av luthersk identitet en underordnad roll. Här förankras den i reformationstidens europeiska kontext som först senare sägs bli utmanat *utifrån*.

Boken är indelad i tre avsnitt. Den första delen har rubriken "Identity?". Sociologen Hilke Ribenstorf ger i sitt bidrag en överblick över identitet som individuellt och socialt fenomen. Vidare visar historikern Susanne Lachenicht att *konfessionell ambiguitet* var vanlig redan under den konfessionella tidsåldern (1540–1648) och att gränser mellan konfessionella identiteter aldrig är entydiga. Den interkulturella teologen Claudia Jähnel betonar i samspråk med teologer från globala syd att *all* teologi – och därmed också luthersk identitet – är kontextuell och färgad av sin kulturella och sociala omvärld.

Bokens andra del, "Lutheran Identity/Identities?", bjuder på fyra kyrkohistoriska perspektiv. Jennifer Wasmuth behandlar den helige Andens betydelse i luthersk teologi sedan 1900 och visar hur Rudolf Ottos (1869–1937) tes om Andens försvagning differentieras av de samtida teologerna Christian Danz och Christian Henning. Nicole Grochowina fokuserar i sitt bidrag på det allmänna prästadömet och dess radikala praktik bland bönder och döpare under den tidiga reformationen. I Klaus Fitschens kapitel är det luthersk diaspora som står i centrum och han visar hur det politiska skyddet var helt avgörande för att det lutherska skulle kunna få samhällelig betydelse, men att till denna dag diasporaexistensen är det normala. I ett kortare avslutande kapitel ställer Christian Volkmar Witt den grundläggande frågan om det finns *en* luthersk identitet och om den inte alltid är konstruerad. Han visar hur olika former av luthersk identitet – från Brasilien, Namibia och Polen – ifrågasätter institutionella "stabilitetsmyter".

Bokens avslutande del, "Perspectives from the Worldwide Communion", samlar fem teologiska röster från olika kontexter. Chad M. Rimmer ger en skiss av de olika lutherska identiteterna som samsas under LVF:s tak. Evangelisk frihet gör en mångfald av

identiteter nödvändig och i de pågående processerna behövs både en ekumenisk och en interreligiös öppenhet. Kenneth Mtata uppmärksammar i sitt bidrag betydelsen av afrikanska perspektiv för reformationen från första början, men inte minst också i debatterna inom LVF. Bland annat är afrikanska perspektiv viktiga för förnyelsen av en luthersk förståelse av pneumatologi. Wilhelm Wachholz beskriver därefter luthersk teologi i Brasilien med sitt motto "Låt Gud vara Gud" som ett viktigt tredje spår mellan katoliker och pingstvännen. Den måste dock vara beredd att utveckla sig bortom sin tyska prägel och kontinuerligt översättas in i nya kontexter. Gottfried Rösch ger läsarna en inblick i rysk-tyska lutheranernas betydelse för förändringen av lutherskt kyrkoliv i Bayern. De behövs för att etniska begränsningar ska övervinnas. Interkulturell teologi hjälper med en adekvat förståelse av denna nödvändiga förändring. Boken avslutas med Jerzy Sojkas korta reflektion över den lutherska kyrkans förändringsprocess i Polen efter murens fall. Han värdesätter den nya delaktigheten i de världsvida samtalen inom LVF och Communion of Protestant Churches in Europe (CPCE) som lett till nya strukturer, till exempel för diakoni och mission, vigning av kvinnor och en positiv luthersk självförståelse – från att ha varit främst antikatolsk.

Den röda tråden i boken är samhörigheten mellan det teologiska arvet och den kulturella kontexten, vilket speglas i bokens underrubrik: *Cultural Imprint and Reformation Heritage*. Men denna samhörighet lyser i historikernas redogörelser med sin frånvaro, även om de innehåller fascinerande inblickar i den tidiga reformationens historiska detaljer i tysk kontext. Genom att delen som rymmer dessa bidrag får samma titel som boken framstår den som normerande för förståelsen av luthersk identitet. Det som sägs i första delen om identitet och i tredje delen om det "världsvida" riskerar då att ses som icke centrala tillägg, adiafora så att säga.

En insikt som jag tar med mig är att luthersk identitet, precis som all annan

teologisk och konfessionell identitet, inte har en statisk läromässig kärna utan är rörlig och ideligen förhandlas på nytt i det levda livets kulturella och hermeneutiska processer. All teologi är i viss mån interkulturell. Men det är bara en handfull bidrag i boken som förmår att hålla ihop den kritiska (inter)kulturella reflexionen om identitet med de identitetsförmande innehållsliga frågorna. Det sker till exempel när Jahnel visar hur lutheraner i Latinamerika utifrån sin kulturella kontext väljer andra läromässiga betoningar än tyska lutheraner, när Lachenicht visar hur fenomenet transkonfessionalitet hänger ihop med det allmänna prästadömet, när Witt påpekar att reformationens klassiska teman med nödvändighet måste förbli rörliga i olika sociokulturella tolkningar, när Rimmer ser öppenheten för lokala variationer i Augsburgska bekännelsens femtonde artikel som anledning att se ekumeniska, interreligiösa och interkulturella aspekter som en självklar del av kontextuell luthersk identitet och inte minst när Mtata demonstrerar den intima samhörigheten mellan text och kontext genom sin gedigna reflexion över kontroversen mellan tysken Hanns Lilje (1899–1977) och zimbabwiern Josia B. Hove (1907–1976) under LVF:s formativa fas. Detta är exempel på den viktiga insikten om *all* teologis interkulturella och kontextuella prägel, och med tanke på det hade bokens underrubrik med fördel kunnat lyda *Reformation Heritage in Cultural Imprint*.

Kanske är det meningsfullt att boken som helhet inte lyckas visa på den nödvändiga förbindelsen mellan kulturell prägel och reformatoriskt arv. På så sätt speglar den en bestående klyfta mellan teologer som ser kontext och kultur som en central del av teologisk reflektion och dem som ser det som något som inte berör teologins eller identitetens kärna. Och så överraskades jag av att vissa enligt mitt tycke centrala lutherska teman som rättfärdiggörelse av nåd allena och den lutherska teologins dialektiska prägel knappt förekommer alls. Vad gäller kontext saknas det förstås en röst från de lutherska kyrkorna

i Norden som haft avgörande betydelse i utformandet av lutherska identiteter.

Michael Nausner
FD, Örebro

DOI: 10.51619/stk.v100i3.26542

Victoria S. Harrison & Tyler Dalton
McNabb (red.). *Philosophy and the
Spiritual Life*. Abingdon: Routledge. 2024.
179 s.

Antologin *Philosophy and the Spiritual Life* erbjuder nya religionsfilosofiska perspektiv på tre tematiska områden: andlig praktik och filosofisk förståelse, filosofiska reflektioner om att leva ett andligt liv samt filosofiska problem gällande det andliga livet. Dessa tre teman strukturerar antologins tio bidrag.

Vid sidan av i sammanhanget traditionella metafysiska och epistemologiska angreppssätt på religion och tro (*belief*), introducerar denna samlingsvolym religionsfilosofiska perspektiv på det andliga livets *praktik*. Författarna argumenterar för praktikens centrala betydelse för förståelsen av det religiösa, i ljuset av filosofiska analyser av det andliga livets etiska, estetiska, fenomenologiska och religiösa element.

Redaktörernas introduktion ger oss en bakgrund, i form av en historisk genomgång av det andliga livet och dess relation till filosofi och religion, som introducerar motiv och program som antologin önskar initiera i religionsfilosofin.

Bokens första del, om andlig praktik och filosofisk förståelse, består av tre bidrag. Mark R. Wynn framhåller att studiet av det andliga livet öppnar upp religionsfilosofin för nya frågor och metoder. I linje med Wynn betonar John Cottingham att den andliga praxisen föregår den religiösa tron (*religious belief*). Douglas Hedley diskuterar etiska och estetiska element av filosofins andliga utövande i den (neo)platoniska traditionen utifrån William Butler Yeats (1865–1939) poesi, som en strävan att nå det Goda. Därutöver behandlar Wynn, Hedley och, i bokens